

Apocalypsis cum figuris

Η διαμάχη του Γκιόργκι Λούκατς και του Ερνστ Μπλοχ
για την Τέχνη και τη Φιλοσοφία*

1

Georg Trakl, *Sebastian im Traum*. Ο Σεμπάστιαν στο όνειρο, όπως το είδε ο μέγας εξπρεσιονιστής ποιητής, απευθύνεται Σε εκείνους που έχουν βουβαθεί, *An die Verstummten*.

Ω η παραφροσύνη της μεγάλης πόλης, όταν το βράδυ
Κοκκαλώνουν σε μαύρο τείχος ανάπηρα δέντρα
Μέσ' από ασημένια μάσκα κοιτάζει το πνεύμα του κακού

[...]

Ω το απαίσιο γέλιο του χρυσού

Όμως γαλήνια ματώνει σε σκοτεινό σπήλαιο μια βουβότερη Ανθρωπότητα
Σκληρά μέταλλα συναρμολογώντας φτιάχνει τη λυτρωτική κεφαλή¹

Das erlösende Haupt, η λυτρωτική κεφαλή δεν είναι ο Φύρερ μιας μυθικής ανώτερης φυλής. Είναι το Πνεύμα που η ίδια η ανθρωπότητα, βουβή μέσα σε ένα οιονεί πλατωνικό σπήλαιο, συνταιριάζει από τα πιο ανθεκτικά μέταλλα για να συνενωθεί με μια εποχή δίχως πνεύμα².

Το όνειρο του Τρακλ δεν διαφέρει από εκείνο για το οποίο έγραφε ο Μαξ στον Ρούγκε: «...από καιρό ο κόσμος κατέχει το όνειρο ενός πράγματος που τη συνειδήσή του μόνο χρειάζεται να αποκτήσει για να το αποκτήσει πραγματικά»³. Η συλλογική συνειδητοποίηση του πανανθρώπινου ονείρου, *das erlösende Haupt*, είναι έργο θεωρητικό και πρακτικό, που συνεχίζεται στο σκοτάδι της σπηλιάς, στα βουβά, από μίαν ανθρωπότητα εργαζόμενη, σκεπτόμενη και μαχόμενη.

Όσο καθυστερεί το έργο τόσο το όνειρο θυμίζει συχνά εφιάλη- τον εφιάλη της Ιστορίας από τον οποίο ο Τζαίημς Τζούς στον *Οδυσσέα* ήθελε να ξυπνήσει. Το όνειρο όμως των εξπρεσιονιστών, ο Σεμπάστιαν μέσα στο όνειρο του Τρακλ, δεν παύει να ταράζει τον ύπνο των τυράννων: τους απειλεί με την επερχόμενη πραγμάτωσή του, την ώρα της αφύπνισης από τον εφιάλη, την αληθινή ώρα της Κρίσεως.

Ο Σάββας Μιχαήλ είναι δοκιμογράφος.

* Ομιλία στο Συμπόσιο *Το φιλοσοφικό έργο του Λούκατς* που οργάνωσε το περιοδικό *Οιτοπία*, Γαλλικό Ινστιτούτο της Αθήνας, 22-23 Ιανουαρίου 2003.

Αυτό υπενθύμισε κι ο Ερνστ Μπλοχ στον παλιό του φίλο και πνευματικό συνοδοιπόρο Γκιόργκι Λούκατς στην περίφημη διαμάχη τους για τον εξπρεσιονισμό, το 1938, όταν σκοτεινίαζε ο ορίζοντας του κόσμου.

2

Ο Χίτλερ κι ο Ναζισμός καταδίκασαν δια πυρός και σιδήρου τον εξπρεσιονισμό κι όλα τα πρωτοποριακά ρεύματα του Μοντέρνου στην Τέχνη σαν «εκφυλισμένη τέχνη». Η τραγική ειρωνεία ήταν ότι την ίδια περίοδο η γραφειοκρατία που σφετερίστηκε την πρώτη νικηφόρα «έφοδο στον ουρανό» στη χώρα του Οκτώβρη καταδίκαιζε επίσης τον εξπρεσιονισμό και το Μοντερνισμό συνολικά σαν προάγγελο... του Χίτλερ και του φασισμού. Η άλυτη κι εκρηκτική αντίφαση που βρισκονταν πίσω από αυτή την εξωτερική ταυτότητα εκφράστηκε και στη σημαντική αλλά αδιέξοδη συζήτηση που διεξάχθηκε το 1937-38 ανάμεσα σε εξοριστους Γερμανούς αντιφασίστες διανοούμενους μέσα από τις στήλες του περιοδικού *Das Wort* (Η λέξη) που έβγαине στη Μόσχα. Η συζήτηση εξελίχτηκε σε οξεία αντιπαράθεση, τη «Διαμάχη για τον εξπρεσιονισμό», το Expressionismusdebatte.

Η διαμάχη άρχισε όταν ο Κλάους Μαν εκδήλωσε τη θλίψη του για την προσχώρηση στο στρατόπεδο του Χίτλερ του άλλοτε σημαντικού εξπρεσιονιστή ποιητή Γκότφριντ Μπεν. Ο Άλφρεντ Κουρέλλα, με το ψευδώνυμο Μπέρναρντ Τσίγκλερ, αντέδρασε απαντώντας με οξύτητα ότι ήταν λίγο πολύ νομοτελειακή η πορεία που οδηγεί από τον εξπρεσιονισμό στο φασισμό, μιας κι ο πρώτος δεν εκφράζει τίποτα άλλο παρά την μικροαστική απελπισία και τον ανορθολογισμό. Την θέση του Κουρέλλα υποστήριξαν κι άλλοι διανοούμενοι, όπως ο Μπέλα Μπάλας και προπαντός ο Γκιόργκι Λούκατς. Τη θέση του Μαν πήρε ο ειδικός μελετητής του εξπρεσιονισμού Herwarth Walden, υποστηρικτής των ιδεών του Ερνστ Μπλοχ, τονίζοντας ότι «όλα όσα οδήγησαν αργότερα στο φασισμό είχαν πολεμήσει προηγουμένως τον εξπρεσιονισμό»⁴. Στη συζήτηση μπήκε τελικά ο ίδιος ο Μπλοχ, βάζοντας στο κέντρο της πολεμικής του τον πιο αξιόλογο εκπρόσωπο της αντίθετης πλευράς, τον παλιό του φίλο Λούκατς.

Η παρέμβαση του Μπλοχ άνοιξε το θεωρητικό ορίζοντα ξεπερνώντας τα μέχρι τότε όρια των άμεσων πολιτικών κρίσεων κι αισθητικών προτιμήσεων και συνδέοντας τη διαμάχη για τον εξπρεσιονισμό και το Μοντέρνο στην Τέχνη με τα θεμελιακά ζητήματα της φύσης της ιστορικής εποχής και της μαρξιστικής διαλεκτικής μεθόδου.

Ήταν η τελευταία ανοικτή διαμάχη για το Μοντερνισμό εντός των τειχών του επίσημου κομμουνιστικού κινήματος τον καιρό του παντοδύναμου σταλινισμού. Οι πρωτοπορίες της πρώτης επαναστατικής σοβιετικής περιόδου είχαν ξερκιωθεί, το δόγμα του «σοσιαλιστικού ρεαλισμού» είχε επιβληθεί σαν αναμφισβήτητη αρχή προ πολλού. Η καταδίκη από τον ίδιο τον Στάλιν σαν «κακοφωνίας» της όπερας του Ντμίτρι Σοστακόβιτς *Κατερίνα Ισμαήλοβνα, η Λαίδη Μααμπέθ της επαρχίας του Μζενσκ* κι η σπαραχτική αυτοκριτική του μεγάλου συνθέτη με την 5η Συμφωνία του επισφράγισε την επικράτηση του γραφειοκρατικού σκοταδισμού. Κι όμως στις συνθήκες εκείνες, το μαύρο 1938 της τελευταίας Δίκης της Μόσχας, ο Ερνστ Μπλοχ επέμενε να καυτηριάζει το σοσιαλιστικό ρεαλισμό σαν «το πνίξιμο της τέχνης να γράφεις, να οικοδομείς και να ζωγραφίζεις την επανάσταση», σαν ένα «κλασικισμό επιγόνων στον τρίτο βαθμό»⁵.

Μια τέτοια κριτική, μια παρόμοια γεμάτη πάθος υπεράσπιση του Μοντερνισμού από την κομμουνιστική σκοπιά της κοινωνικής επανάστασης θα απαγορευτεί, για καιρό, από την κομματική-κρατική ορθοδοξία. Θα συνεχιστεί μονάχα εκτός των τειχών: την ίδια χρονιά, το 1938, στο Μεξικό, στο Κογιωακάν, ο Αντρέ Μπρετόν μαζί με τον Λέων Τρότσκι και με τη στήριξη του Ντιέγκο Ριβέρα θα συντάξουν το δικό τους φλογερό Μανιφέστο *Για μια Ανεξάρτητη Επαναστατική Τέχνη*, την επαναστατική Χάρτα του Μοντέρνου στην Τέχνη και την Ιστορία.

3

Η διαμάχη για τον εξπρεσιονισμό έγινε εστία συγκέντρωσης όλων των εντάσεων που από καιρό ενυπήρχαν στην πνευματική σχέση Λούκατς/Μπλοχ και σημείο της ρήξης.

Πνευματικοί συνοδοιπόροι από τα χρόνια της νεανικής τους φιλίας, με κοινές ιστορικές πολιτισμικές αφητηρίες στον κεντροευρωπαϊκό χώρο, σημείο συνάντησης της ευρωπαϊκής κουλτούρας με τις μεσσιανικές εβραϊκές παραδόσεις, προσχώρησαν σχεδόν ταυτόχρονα στο Μαρξισμό και την κομμουνιστική προοπτική, με το πρώτο κύμα της παγκόσμιας σοσιαλιστικής επανάστασης, τον μπολσεβίκικο Οκτώβρη του 1917, την εξέγερση των Σπαρτακιστών στη Γερμανία, την Κομμούνα της Ουγγαρίας το 1919. Τα πρώτα τους μαρξιστικά έργα –σταθμοί στη μαρξιστική φιλοσοφία του 20ού αιώνα– βγήκαν σχεδόν ταυτόχρονα (το 1923 το έργο του Λούκατς, το 1918 και σε νέα εκδοχή το 1923 το βιβλίο του Μπλοχ) κι αποτελούν συνειδητή έκφραση των αντιφάσεων και του πνεύματος εκείνης της επαναστατικής θύελλας. Οι παραπέρα διαδρομές τους, άλλοτε παράλληλες άλλοτε αποκλίνουσες ή κι ενάντιες, έγιναν πάντα πάνω στο έδαφος της άγνωστης ηπείρου που ανακαλύφτηκε για πρώτη φορά το 1917.

Κανένας γραφειοκράτης ή άκαπνος ακαδημαϊκός δεν μπορεί να τους βάλει τη βολική ταμπέλα του «κόκκινου προφέσορα» και να τους διαχωρίσει από την περιπέτεια της επανάστασης στον 20ό αιώνα. Ο Λούκατς και ο Μπλοχ μπορεί να ανήκουν στη φιλοσοφία, αλλά πρόκειται για εκείνη τη φιλοσοφία που, όπως έλεγε ο Μαρξ, είναι το κεφάλι ενός κινήματος που καρδιά του είναι το προλεταριάτο⁶.

Το πρώτο εκείνο κύμα σοσιαλιστικών επαναστάσεων εγκαθίδρυσε εκ νέου, μετά τη διακοπή που είχε επιβάλει η «ορθοδοξία» της Β΄ Διεθνούς, τη σύζευξη της πιο προωθημένης φιλοσοφίας με την ίδια την επανάσταση. Αυτό μαρτυρά η στροφή του Λένιν στον Χέγκελ αλλά αυτό μαρτυρούν και τα έργα των δυο ταλαντούχων νέων μαρξιστών στοχαστών της Μεσευρώπης. Η *Ιστορία και Ταξική Συνείδηση* του Λούκατς και το *Πνεύμα της Ουτοπίας* του Μπλοχ αποτελούν γεννήματα αλλά και αναγκαίες αντιφατικές θεωρητικοποιήσεις της επαναστατικής έκρηξης, στιγμές της διαδικασίας αυτοσυνειδητοποίησής της, εκφράσεις των ιδίων των αντιφάσεών της. Μέσα από τα έργα του Λούκατς και του Μπλοχ οι ανάγκες της ίδιας της εποχής αναζητούν να βρουν τη συνειδητή τους μορφή. Είναι οι περιπλοκές της πρώτης φάσης των σοσιαλιστικών επαναστάσεων, ιδιαίτερα σε Γερμανία και Ουγγαρία, που εκδηλώνονται όταν ο Λούκατς θέτει το πρόβλημα του επαναστατικού υποκειμένου μέσα στην Ιστορία και της άρσης της πραγματοποίησής. Και είναι το ίδιο το Πνεύμα της επαναστα-

τικής Εποχής, της συγκεκριμένης Ουτοπίας εν τω γεννάσθαι, μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση που συλλαμβάνει ο Μπλοχ, πριν το Πνεύμα αυτό το πνίξει το κύμα των ηττών και του γραφειοκρατικού συντηρητισμού. Κανείς δεν μπορεί να καταλάβει το Πνεύμα της Ουτοπίας χωρίς να διαβάσει και να αγαπήσει το ποίημα *Οι Δώδεκα* του Αλεξάντερ Μπλοχ.

Ακόμα και οι εντάσεις ανάμεσα στα δύο έργα των κεντροευρωπαϊών Εβραίων μαρξιστών, οι κριτικές που κάνουν οι δύο φίλοι ο ένας στον άλλο αποτελούν μέρος της πρωτόγνωρης και ακόμα ανοιχτής προβληματικής που έθεσε η σοσιαλιστική επανάσταση. Το απότομο κλείσιμο αυτής της προβληματικής από μια ανερχόμενη γραφειοκρατία εγκαινίασε τον εκ νέου διαχωρισμό της φιλοσοφίας από την επανάσταση. Εάν η πρώτη, και μαζί της η επαναστατική διάνοηση, απομονώνεται και πελαγοδρομεί είναι γιατί η δεύτερη παλινδρομεί.

Στην πρώτη περίοδο όλα ήταν ανοιχτά και ταυτόχρονα κρίσιμα. Ο Λούκατς ασκούσε κριτική στον Μπλοχ ότι παραμένει υπερβολικά προσκολλημένος στις επαναστατικές μεσοσιανικές παραδόσεις των καταπιεσμένων και δεν βλέπει την οικονομία σαν «το σύστημα των μορφών αντικειμενοποίησης της πραγματικής ζωής»⁷. Ο Μπλοχ με τη σειρά του ασκεί κριτική στην τάση «κοινωνιολογικής ομογενοποίησης» στον Λούκατς, τον κίνδυνο κατολίπθησης σε έναν οικονομικό αναγωγισμό που «απειλεί να διαλύσει, να καταστρέψει, ν' απογυμνώσει από τον πρωτότυπό τους χαρακτήρα τα βαθύτερα περιεχόμενα αυτής της σφύζουσας ανθρώπινης Ιστορίας, το εν εγρηγόρει όνειρο του αντι-Λύκου, ενός βασιλείου τελικά αδερφωμένου»⁸.

4

Η αντίθεση αυτή θα ακολουθήσει στην πορεία τους δύο μαρξιστές μέχρι τέλους και θα εμφανιστεί και στη διαμάχη του 1938. Η ζωτική αυτή αντιπαράθεση όμως θα περιπλακεί από τα εμπόδια και τους φραγμούς που θέτει η ανερχόμενη γραφειοκρατία και ο σταλινικός εξοστρακισμός οποιασδήποτε ανοιχτής προβληματικής για τη μέθοδο και την πορεία της επανάστασης. Ένα από τα πρώτα δείγματα πνευματικού στραγγαλισμού ήταν κι η συνοπτική δίκη και καταδίκη της *Ιστορίας και Ταξικής Συνείδησης* από τους επικεφαλής της Κομιντέρν κι ο εξαναγκασμός του ίδιου του Λούκατς σε «αυτοκριτική».

Ο Ούγγρος μαρξιστής δεν παραδόθηκε εύκολα, όπως μαρτυρά και το μέχρι πρόσφατα ανέκδοτο χειρόγραφο του *Chvostism und Dialektik* με την υπεράσπιση του βιβλίου του ενάντια στις κριτικές του Άμπραμ Ντεμπόριν και του Λάζλο Ρούντας⁹. Στη συνέχεια όμως, μέσα στις συνθήκες καταπίεσης του καθεστώτος Χόρτυ, με μια Κομιντέρν ολοένα πιο παραδομένη στον έλεγχο της γραφειοκρατικής αυθαιρεσίας και με το συγγρικό ΚΚ να παραπαίει σε μια αδιέξοδη πολιτική αριστεριστικής ρητορείας, ο εξόριστος Λούκατς θα εγκαταλείψει τις πρώιμες υπερεπαναστατικές του θέσεις (ήταν ο θεωρητικός της άτυχης κινητοποίησης του Μαρτίου 1921 στη Γερμανία) και θα μετατοπιστεί στα δεξιά, προτείνοντας το 1928 τις λεγόμενες «Θέσεις Μπλουμ» – τη διεκδίκηση δημοκρατικών παραχωρήσεων με περιορισμό της αστικής εξουσίας και χωρίς την ανατροπή της. Οι Θέσεις του συνέπεσαν όμως με τη νέα υπεραριστερή τυχολωχτική στροφή της περιβόητης «Τρίτης περιόδου» της Κομι-

ντέρν και του σοβιετικού ΚΚ, οπότε απορρίφτηκαν δια βοής σαν δεξιός ομορτουρισμός και ο ίδιος ο συντάκτης τους υποχρεώθηκε να αποσυρθεί, για δεκαετίες πλέον, από την ενεργό κομματική ζωή, περιοριζόμενος στον τομέα της «πολιτιστικής πολιτικής». Για μια ολόκληρη περίοδο θα συμβιβαστεί με το σταλινισμό, φτάνοντας κάποτε και σε ύμνους στην «αθάνατη συνεισφορά του Στάλιν στη μαρξιστική αισθητική» και... στη γλωσσολογία.

Πολλοί θα μιλήσουν για τη «στροφή» του Λούκατς στις αρχές της δεκαετίας του '30. Άλλοι εννοούν την ανάγνωση από τη μεριά του των ανέκδοτων μέχρι τότε *Φιλοσοφικών Τετραδίων* του Λένιν και προπαντός των *Χειρογράφων του 1844* του Μαρξ, ενώ άλλοι εννοούν την ευθυγράμμισή του με το Σταλινισμό. Το πρόβλημα είναι ότι μάλλον συμβαίνουν και τα δύο. Η ανάγνωση των μαρξικών *Χειρογράφων* έρχεται να του επιβεβαιώσει την ορθότητα της κατεύθυνσης των πρώτων του αναζητήσεων, που αποτυπώνονται και στο βιβλίο του 1923, για μια ιστορική υλιστική αναστροφή της χειρκελιανής διαλεκτικής κι ιδιαίτερα για την επεξεργασία των κατηγοριών της ολότητας και της αντικειμενικότητας, τη διάκριση αντικειμενοποίησης και αλλοτρίωσης, ουσίας και φαινομένου, αμεσότητας και διαμεσολάβησης κ.λπ. Την ίδια στιγμή η συνειδητή του ένταξη στην κληρονομιά του γερμανικού ιδεαλισμού τον οδηγεί σε μια ολοένα μεγαλύτερη εκλογίκευση της αποδοχής του σταλινισμού, πολύ περισσότερο καθώς η πολιτική του τελευταίου αρχίζει και μετατοπίζεται, μετά την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία, προς τα δεξιά, στην πολιτική των «Λαϊκών Μετώπων», μια εκ των υστέρων δικαίωση και αποδοχή των «Θέσεων Μπλουμ». Εξάλλου η από διαφορετική αφετηρία εχθρότητα του Λούκατς στο Μοντερνισμό κι η απολυτοποίηση από τη μεριά του του κλασικού ρεαλισμού του 19ου αιώνα έρχονται να συναντηθούν με το «σοσιαλιστικό ρεαλισμό» και την εκστρατεία των ανίδεων γραφειοκρατών υπαλλήλων κατά της *avant garde*, της ανήσυχης τέχνης των πρώτων επαναστατικών χρόνων που ήταν αλληλένδετη με όλα όσα αρνούνταν η θερμιδωριανή αντίδραση.

Η συζήτηση για τον εξπρεσιονισμό εκτυλίσσεται μέσα σ' αυτά τα πλαίσια. Ας θυμηθούμε ακόμα ότι ήταν μια συζήτηση που αποσκοπούσε, υποτίθεται, στο να εξευρεθεί «μια πολιτιστική πολιτική κατάλληλη για το Λαϊκό Μέτωπο»... Από κάθε άποψη, λοιπόν, παρόλο που κι ο Μπλοχ, τα χρόνια εκείνα, εξιδανίκευε τα συμβαίνοντα στην ΕΣΣΔ του Στάλιν, η πλευρά του Λούκατς ήταν πολιτικά και αισθητικά η εγγύτερη στην κρατούσα άποψη της σταλινικής «ορθοδοξίας».

Λούκατς και Μπλοχ βρίσκονταν από καιρό σε τροχιά σύγκρουσης. Αργότερα, ο δεύτερος θα τοποθετήσει την αφορμή της ρήξης ανάμεσά τους σε μια κριτική του Λούκατς για τον Ντοστογιέφσκι, το 1931, όπου ο Ούγγρος θεωρητικός, αντίθετα από ό,τι έγραφε άλλοτε, αποκαλούσε τον μεγάλο Ρώσο μυθιστοριογράφο «αντιδραστικό συγγραφέα», εκπρόσωπο εκείνου του τμήματος της μικροαστικής διάνοησης που ανοίγει μπροστά του «μια πλατιά λεωφόρος προς τη Δεξιά, την αντίδραση και το φασισμό και μόνον ένα στενό δρομάκι προς την επανάσταση». Το 1934, ο Λούκατς δημοσιεύει στο περιοδικό *Internationale Litteratur*, στη Μόσχα, το δοκίμιό του *Ακμή και παρακμή του εξπρεσιονισμού*, όπου, όπως το υπενθυμίζει κι ο Μπλοχ το 1938, παρόλο που αναγνωρίζει ότι δεν ήταν φασιστικές οι συνειδητές τάσεις των εξπρεσιονιστών, επιμένει ότι «ο εξπρεσιονισμός σαν μορφή λογοτεχνικής έκφρασης του ανεπτυγμένου ιμπεριαλισμού στηρίζεται σε ένα υπόβαθρο μυθολογικό και ανορθολογικό»¹⁰ κι αξιοποιείται από τον... Γκράιμπελς!

Με ανάλογο σκεπτικό, ο Λούκατς βλέπει μονάχα σαν μορφές καπιταλιστικής φθοράς και ιμπεριαλιστικής παρακμής, πέρα από τους εξπρεσιονιστές, κάθε σύγχρονο πρωτοποριακό ρεύμα στην τέχνη και τη λογοτεχνία, στηλιτεύοντας με ιδιαίτερη αρνητική έμφαση τον Κάφκα, τον Μαρσέλ Προυστ, τον Τζαίμς Τζόυς, ακόμα και τον Σεζάν!

Ο Μπλοχ θα δώσει μια πρώτη απάντηση με την ομιλία του *Μαρξισμός και Ποίηση*, στο Αντιφασιστικό Συνέδριο για την Υπεράσπιση της Κουλτούρας που οργάνωσαν ο Αντρέ Ζιντ, Γάλλοι διανοούμενοι και το ΚΚ Γαλλίας τον Ιούλιο του 1935. Ενάντια σε κάθε χυδαίο ιδεολογισμό και αναγωγισμό, θα προσεγγίσει, μέσα από μια άλλη ριζοσπαστική εκδοχή της μαρξιστικής αντίληψης της Τέχνης, τη μοντέρνα τέχνη, μαζί και ό,τι ο ίδιος ονομάζει «κρυπτοδιαλεκτική» του Τζόυς και του Προυστ.

Η αναμέτρηση θα συνεχιστεί και θα κορυφωθεί στη διαμάχη για τον εξπρεσιονισμό το 1938. Ο Μπλοχ θα δείξει ότι η κριτική του Λούκατς στηρίζεται σε ένα πολύ φτωχό και έμμεσο υλικό, σε προλόγους και επιλόγους ανθολογιών εξπρεσιονιστικής λογοτεχνίας. Επισημαίνει, ορθότατα, ότι ο Λούκατς δεν κάνει καμιά αναφορά στον εικαστικό εξπρεσιονισμό, στα έργα του Μαρκ, του Κλεέ, του Καντίνσκι, του Κοχόσκα, του Γκρος, του Ντις, του Σαγκάλ κ.λπ. παρόλο που ο εξπρεσιονισμός έδωσε τα σημαντικότερά του έργα στη ζωγραφική κι όχι στη λογοτεχνία. Κουβέντα και για τη μουσική του Σαίνμπεργκ της ίδιας περιόδου. Αλλά ακόμα και στη λογοτεχνία, ο Λούκατς αναφέρεται σε δευτερεύοντα πρόσωπα ή σε «υπολείμματα του εξπρεσιονισμού», σαν τον Μπεν, όπως παρατηρεί ο Μπλοχ, ενώ, όπως ο ίδιος πάλι επισημαίνει, αποσιωπάται ο κορυφαίος των εξπρεσιονιστών ποιητών, ο Γκέοργκ Τρακλ¹¹.

Η καλλιτεχνική *avant garde* δεν συνεργάστηκε, όπως ισχυρίζεται ο Λούκατς, «με την ιδεολογική αποσύνθεση της μπουρζουαζίας χωρίς κριτική και χωρίς αντίσταση», αλλά έδωσε έκφραση σε μια ιστορική εποχή μετάβασης, όπως τονίζει ο Μπλοχ, όπου η παρακμή του παλιού συνοδεύεται με τη δύσκολη γένεση ενός νέου κόσμου. Παρά την εμμονή του στον Χέγκελ και τη διαλεκτική, ο Λούκατς δεν βλέπει τις διαλεκτικές σχέσεις ανάμεσα σε παρακμή και γένεση, τις μεταβατικές ζώνες όπου δύσκολα διακρίνεται το λυκόφως από το λυκαυγές. Σ' αυτά τα ιστορικά κατώφλια συναντιώνται «ένας κόσμος της παρακμής που σωριάζεται σε ένα ανακάτεμα θραυσμάτων κι ένας κόσμος που ανατέλλει μέσα από τον πειραματισμό και την τάση»¹². Το ίδιο το έργο τέχνης δεν είναι απλώς αντανάκλαση του κόσμου όπως είναι, αλλά και προ-έκφραση (*Vorschein, pre-apparaitre*) του κόσμου όπως δεν είναι ακόμα, των δυνατοτήτων και των τάσεων του μέλλοντος μέσα στο παρόν.

Ο Μπλοχ εγκυιάει την ίδια την αντίληψη του Λούκατς για την πραγματικότητα σαν ολότητα: «...η πραγματικότητα, αυτή της ολικής συνοχής που διαμεσολαβείται επ' άπειρον, δεν είναι και... αντικειμενική[...] ..η αυθεντική ενεργός πραγματικότητα είναι επίσης και... ρήξη»¹³. Στη ριζική αυτή φιλοσοφική διαφορά πάνω στις κατηγορίες της ολότητας (*Totalität, Totalité*) και της διαμεσολάβησης (*Vermittlung, médiation*), όπως θα δείξουμε και παρακάτω, βρίσκεται η μεθοδολογική και οντολογική αφετηρία της αντίθεσης στο ζήτημα της Τέχνης γενικά και του Μοντέρνου στη Τέχνη ειδικά.

Η διαμάχη του 1938 θα αποκρυσταλλώσει τη διαφορά και θα φέρει τη ρήξη. Θα γράψει ο καθένας τους την επόμενη περίοδο ένα *magnum opus*, την *Καταστροφή του Λόγου* ο Λούκατς, την *Αρχή της Ελπίδας* ο Μπλοχ, που θα αποτελούν τους κατεξοχήν αντίποδες.

Οι μεταγενέστερες περιπέτειές τους με τα σταλινικά καθεστώτα, ιδιαίτερα μετά την ουγγρική εξέγερση του 1956, η οδυνηρή ρήξη τους με το σταλινισμό που θα ρίξει τον έναν για ένα διάστημα στη φυλακή και τον άλλο στην αυτοεξορία στη Δύση, θα φέρουν ξανά κοντά τους δύο παλιούς φίλους κι αντίπαλους. Παρά τη σύγκλιση όμως και την κοινή αλλά διαφορετική προσπάθεια για τη διαμόρφωση μιας Οντολογίας που θα θεμελιώνει την προοπτική της καθολικής ανθρώπινης χειραφέτησης, τον αυθεντικό κομμουνισμό, η παλιά, βαθιά διαφορά θα εκφραστεί και στα δύο έσχατα έργα τους, τη λουκατσιανή Οντολογία του Κοινωνικού Είναι και το μπλοχιανό *Experimentum Mundi* αλλά και στους διαφορετικούς πολιτικούς προσανατολισμούς τους: οι μεθοδολογικές διαφορές στη κριτική του Σταλινισμού θα φέρει τον Λούκατς εγγύτερα σε ό,τι θα ονομαστεί αργότερα, μετά το θάνατο του Ούγγρου μαρξιστή, «ευρωκομμουνισμός», ενώ ο Μπλοχ θα φέρει την κληρονομιά της Ρόζας Λούξεμπουργκ και του Τόμας Μύντσερ, των Σπαρτακιστών και των Αναβαπτιστών στην αντιγραφειοκρατική επαναστατική Αριστερά, τη γενιά του Ρούντι Ντούπσε και του Μάη του '68.

5

Σε όλες τις διαφορετικές φάσεις κι αντιφάσεις της πορείας του Λούκατς, τις στροφές και τις αναστροφές, τις κριτικές και τις «αντοκριτικές», αναγκαστικές και μη, μπορεί να διακρίνει κανείς μια *συνέχεια μέσα στην ασυνέχεια*. Η έμφαση στην αναζήτηση της συνέχειας στην ιστορική εξέλιξη του ανθρώπου είναι το ουσιώδες γνώρισμά του. Η τέχνη τον απασχολεί ακριβώς γιατί τη θεωρεί οντολογική ανάγκη για να συλλάβουμε την «ενότητα και την εξέλιξη του ανθρώπου». Ο ίδιος θα πει ότι «το να δείξεις στο εσωτερικό των παραλλαγών της μια συνέχεια της στάσης του ανθρώπου απέναντι στην κοινωνία και τη φύση αυτή είναι ακριβώς η αποστολή της τέχνης»¹⁴. Πάνω σ' αυτή τη βάση ο Λούκατς μιλάει και συνηγορεί υπέρ ενός «ρεαλισμού από τον Όμηρο στον Γκόρκι»¹⁵, όχι για να ταυτίσει τον Όμηρο με τον Γκόρκι, όπως εξηγεί, αλλά για να δείξει ότι «υπάρχει μια κοινή τάση» που αφορά «το αληθινό, ουσιώδες είναι της ανθρωπότητας που εντάσσεται σε μια συνεχή διαδικασία»¹⁶.

Ο κατά Λούκατς ρεαλισμός δεν ταυτίζεται με τη νατουραλιστική καταγραφή της επιφάνειας της εμπειρικής αμεσότητας. Στην όψιμη περιόδο του θα αντιπαραθέσει μάλιστα τον κατά τη γνώμη του πραγματικό «σοσιαλιστικό ρεαλισμό», που τον ανακαλύπτει π.χ. στον Χόρχε Σεμπρούν, στο σοβιετικό σταλινικό «σοσιαλιστικό ρεαλισμό» που τον αποκαλεί «αγροτικό νατουραλισμό»¹⁷.

Υπάρχει μια ουσιαστική συνέχεια στη λουκατσιανή αντίληψη για την τέχνη και το ρεαλισμό, είτε στην όψιμη περιόδο του αναφερόμαστε είτε σε πρωιμότερες, στη διαμάχη για τον εξπρεσιονισμό, ακόμα και σ' εκείνες τις εποχές στις οποίες εκφέρει τον πιο ακραϊκήν σταλινικό λόγο. Από τη χεγκελιανής καταγωγής *Ιστορία και Ταξική Συνείδηση* μέχρι την όψιμη *Αισθητική*, ο λουκατσιανός κριτικός ρεαλισμός αναζητάει την υπέρβαση της αμεσότητας της κατακερματισμένης επιφάνειας των εμπειρικών γεγονότων, την ανακάλυψη των διαμεσολαβήσεων με την κοινωνική ολότητα που αποκαλύπτουν την ιστορική της ουσία. Σε έναν χεγκελιανού τύπου συλλογισμό, η τέχνη και το έργο τέχνης παίζουν το ρόλο της

Μερικότητας (Besonderheit, Particularité) που διαμεσολαβεί ανάμεσα στην κοινωνική ολότητα, το Καθολικό, και το Ατομικό, φέρνοντας στο φως τις τάσεις της ιστορικής ουσίας.

Ο ρεαλισμός του κλασικού μυθιστορήματος, του Μπαλζάκ λόγου χάρη, πετυχαίνει αυτή ακριβώς τη διαμεσολάβηση της ουσίας με τα κοινωνικά φαινόμενα. Ιστορικά συνδέεται με την εποχή ανόδου της αστικής τάξης. Αντίθετα, όταν αρχίζει η ιστορική παρακμή της, χάνονται οι διαμεσολαβήσεις της ολότητας και η τέχνη εκπίπτει είτε στην περιγραφή των κατακερματισμένων εμπειρικών γεγονότων με το νατουραλισμό είτε σε μια υποκειμενιστική (subjectiviste) προσήλωση σε εντυπώσεις από την κατακερματισμένη πραγματικότητα της καπιταλιστικής παρακμής, όπως κάνουν τα διάφορα νεωτερικά ρεύματα από το συμβολισμό έως τον εξπρεσιονισμό, τον υπερρεαλισμό κ.λπ.

Μέσα από αυτή την οπτική δεν αποτελεί έκπληξη ότι ελάχιστα διασώζονται στα μάτια του Λούκατς από την τέχνη του 20ού αιώνα. Στο χώρο της λογοτεχνίας λ.χ. μένει πέρα από τον Γκόρκι, ο Τόμας Μαν, ο λογοτεχνικός ήρωας του, ο πρώτος Σολζενίτσιν, ίσως κι ελάχιστοι άλλοι. Αν ρωτήσουμε για τα εικαστικά ή τη μουσική η απάντηση είναι σχεδόν αυτονόητη και περίπου μηδενιστική για ό,τι ρηξικέλευθο και καινοτόμο.

Όπως ήδη λέχθηκε, οι φιλοσοφικές κατηγορίες-κλειδιά αυτής της θεώρησης είναι η Ολότητα κι η Διαμεσολάβηση. Εδώ επικεντρώνονται και οι πιο διεισδυτικές και γόνιμες κριτικές, εκείνη του Μπλοχ αλλά και, πιο πρόσφατα, αυτή του παλιού μαθητή και συνεργάτη του Λούκατς, του Ιστβάν Μέσαρος¹⁸.

Η λουκατσιανή Ολότητα ταυτίζεται συνήθως με την κοινωνική-ιστορική πραγματικότητα, η οποία στην όψιμη *Οντολογία* του αποτελεί ένα *σύμπλεγμα συμπλεγμάτων* που συνδέονται μεταξύ τους με διαμεσολαβήσεις. Δεν είμαστε και πολύ μακριά από την «πραγματικότητα της ολικής συνοχής που διαμεσολαβείται επ' άπειρων», την αντίληψη στην οποία ασκούσε κριτική ο Μπλοχ το 1938. Η *ενότητα* αυτού του Όλου είναι πρωταρχική, κυριαρχική και καθοριστική σε σχέση με όλες τις εγγενείς διαφορές και ανταγωνισμούς. Ο Λούκατς θα τονίσει ότι ακολουθεί τον Χέγκελ θεωρώντας ότι «δεν είναι η *ενότητα των αντιθέτων η θεμελιακή βάση της διαλεκτικής* αλλά *ό,τι ονομάζει [ο Χέγκελ] ταυτότητα της ταυτότητας και της διαφοράς*»¹⁹. Η ταυτότητα όμως της ταυτότητας και της διαφοράς, κατά Χέγκελ, είναι τελικό αποτέλεσμα και όχι αφηρητό, ο «*τρίτος όρος*», η *λυμένη αντίφαση* (κι η απαρχή μιας νέας), η *Στιγμή της Συμφιλίωσης των αντιθέτων* – ένα από τα πιο προβληματικά και ευάλωτα ιδεαλιστικά στοιχεία της χεγκελιανής λογικής.

Παρά το διακηρυγμένο λενινισμό του είναι σαφής η διαφορά του Λούκατς από τον Λένιν, ο οποίος τονίζει στα *Φιλοσοφικά Τετράδια* του ότι η *ενότητα των αντιθέτων εκφράζει την ουσία της διαλεκτικής*²⁰, διευκρινίζοντας παραπέρα: «*Η ενότητα (σύμπτωση, ταυτότητα, ίση δράση) των αντιθέτων είναι υπό όρους, προσωρινή, μεταβατική, σχετική. Η πάλη των αλληλοαποκλειόμενων αντιθέτων είναι απόλυτη, όπως απόλυτη είναι η ανάπτυξη και η κίνηση*»²¹.

Ο Μπλοχ, ασκώντας κριτική στο μονόπλευρο υπερτονισμό της ενότητας και της συνέχειας από τον Λούκατς και επισημαίνοντας ότι η πραγματικότητα ιδιαίτερα σε εποχές ιστορικής παρακμής, μετάβασης και κρίσης χαρακτηρίζεται από καταστροφές, ασυνέχειες, ρήξεις της συνέχειας²², παραπέμπει στον κείμενο ορισμό της κρίσης ως «*ενότητας διαχωρισμένων στιγμών*» που παρουσιάζει ο Μαξ στις *Θεωρίες της Υπεραξίας*: «*Κρίση είναι η*

*βίαη εγκαθίδρυση της ενότητας ανάμεσα σε στοιχεία που έχουν γίνει ανεξάρτητα κι ο αναγκαστικός αλληλοδιαχωρισμός στοιχείων που είναι ουσιαστικά ένα*²³. Ο διαχωρισμός εκδηλώνει τη βαθύτερη αλληλοσύνδεση των χωριστών στιγμών κι η βίαη επαναφορά της ενότητας τους αποκαλύπτει την εσωτερική σχέση του ενιαίου.

Μια τέτοια διαλεκτική προσέγγιση στη συνέχεια και ασυνέχεια, ιδιαίτερα σε μια μεταβατική εποχή κρίσης όπως είναι η δικιά μας, αμφισβητεί τα πρωτεία της συνέχειας, κάθε πραγματικότητα «ολικής συνοχής» και κάθε ομαλή κι ομαλοποιητική διαμεσολάβηση.

Ο Μπλοχ είχε αντιταχτεί στις τάσεις «κοινωνιολογικής ομογενοποίησης» του Λούκατς που δεν συλλαμβάνουν «την άπειρα πειραματική ουσία της Ιστορίας»²⁴, τη διαλεκτική της ύπαρξη ως «πολυρρυθμικού σχηματισμού»²⁵. Αντιπαράτασσει στη δύσκαμπτη συστηματική κατηγορία της ολότητας εκείνη των σφαιρών. Η σφαίρα είναι «έκφραση των διαφορετικών επιπέδων της σχέσης υποκειμένου/αντικειμένου που συγκεκριμενοποιούνται στη διαδικασία αυτής της σχέσης, και που συγκροτούν μια ιδιαίτερη μορφή και μια ιδιαίτερη διάσταση αυτής της διαδικασίας»²⁶. Με την κατηγορία των σφαιρών είσαι υποχρεωμένος να μην μείνεις στο επίπεδο του κοινωνικού σχηματισμού αλλά να εξετάσεις επίσης την υποκείμενη σφαίρα της Διαλεκτικής της Φύσης (που ο Λούκατς όταν δεν την απορρίπτει την παίρνει σαν δεδομένη προϋπόθεση και μόνο) και τις υπερκείμενες σφαίρες των πνευματικών και πολιτισμικών φαινομένων.

Ο «πολυρρυθμικός χαρακτήρας» της Ιστορίας αναδεικνύει την εσωτερική ετερογένεια του ιστορικού χρόνου, την ανισόμερη και συνδυασμένη ιστορική ανάπτυξη κατά τον Τρότσκι, την ενότητα σύγχρονων και μη σύγχρονων αντιφάσεων κατά τον Μπλοχ.

Η πολυδιάστατη-πολυρρυθμική ιστορική διαλεκτική εμπεριέχει διαμεσολαβήσεις και μάλιστα σαν ουσιαστικό συστατικό της ίδιας της ιστορικής μετάβασης. Οι διαμεσολαβήσεις όμως αυτές δεν είναι μόνο «πλατιές» κι ομαλές, όπως σε εποχές κοινωνικής σταθεροποίησης και κλασικής ωριμότητας, αλλά βίαιες κι απότομες, με χαρακτηρισρα ρήξης, όπως σε εποχές μετάβασης και κρίσης.

Αυτή είναι και η βασική κριτική στη λουκατσιανή διαμεσολάβηση από τον Μπλοχ τον καιρό της διαμάχης για τον εξπρεσιονισμό. Η εμμονή του Ούγγρου θεωρητικού στον κλασικισμό, στις «ευρείες», ομαλές κι ομαλοποιητικές διαμεσολαβήσεις που αποδίδει στην εποχή της αστικής ανόδου, αρνείται την ύπαρξη απότομων, βίαιων διαμεσολαβήσεων²⁷. Η ιστορική υλική πραγματικότητα, ακόμα και στις εποχές της ακμής, δεν έχει ποτέ μια απόλυτη «ολική συνοχή». Είναι, όπως λέει ο Μπλοχ, *διαμεσολαβημένη ρήξη της συνέχειας*²⁸, *fragmentum et processus*.

6

Η διαμεσολάβηση είναι αρνητικότητα, όπως το έδειξε ο Χέγκελ: άρνηση του άμεσου που εξαφανίζεται στο αποτέλεσμα της διατηρώντας τον εαυτό της σ' αυτό και επανεμφανιζόμενη σε μια νέα διαδικασία άρνησης κι ανάδυσης της αμεσότητας ως εμμεσότητας. Για τον Λούκατς, ο Χέγκελ όταν βρίσκει την αμεσότητα και τη διαμεσολάβηση «εντός της συνειδήσεως» έχει δίκιο μόνον όσον αφορά την πρώτη²⁹. Η αμεσότητα, όμως, παρόλο που

δεν υπάρχει ανεξάρτητα, αποκομμένη από τη διαμεσολάβηση, δεν στερείται αντικειμενικότητας και δεν μπορεί να ταυτιστεί με μορφή συνείδησης και μόνο, με ένα *effet de conscience*. Στον Λούκατς η αμεσότητα της εμπειρικής επιφάνειας των γεγονότων συγχωνεύεται με την αστική ιδεολογία. Στον Μπλοχ η αμεσότητα βρίσκεται στο «σκοτάδι της βιούμενης στιγμής» (*l'obscurité de l'instant qui se vit, der gelebte Augenblick*), όπου ανάμεσα στο αντικείμενο και το υποκείμενο σχηματίζεται ένας χώρος που «μολύνεται» και αξιοποιείται από την αστική ιδεολογία, χωρίς να ταυτίζεται άμεσα μαζί της. Αμεσότητα και διαμεσολάβηση υπάρχουν αλληλένδετες κι αντικειμενικά, ανεξάρτητες από τη συνείδηση, πριν η αντικειμενική διαλεκτική αντανακλαστεί και μεταμορφωθεί σε υποκειμενική διαλεκτική.

Εάν η σχέση αμεσότητας δεν υπάρχει στον αντικειμενικό υλικό κόσμο της Φύσης και της Ιστορίας, τότε η ίδια η διαμεσολάβηση δεν είναι *άρνηση* αυτής ακριβώς της αντικειμενικής σχέσης. Μετατρέπεται σε ό,τι ο Χέγκελ ονόμαζε *ein passives Medium*, ένα παθητικό Μέσο, κάποιος αυθύπαρκτος «τρίτος όρος» ανάμεσα στα αντίθετα και όχι η ίδια η αρνητική αυτοσχέση τους.

Η διαμεσολάβηση είναι αρνητικότητα. Για τον Λούκατς είναι πρωταρχικά *μεσότης*. Στην *Ιδιαιτερότητα του Αισθητικού* δεν κρύβει ότι στις επεξεργασίες του μιας Αισθητικής που θα οδηγήσει σε μιαν Οντολογία του Κοινωνικού Είναι ικανή να θεμελιώσει την Ηθική σαν το μέγα ζητούμενο της σοσιαλιστικής χειραφέτησης εμπνέεται άμεσα από τις περιφημες αναλύσεις περί μεσότητας του Αριστοτέλη στα *Ηθικά Νικομάχεια*:

... πας επιστήμων την υπερβολήν μεν και την έλλειψιν φεύγει, το δε μέσον ζητεί και τούθ' αιρείται, μέσον δε ου το του πράγματος αλλά το προς ημάς[...] Μεσότης τις άρα εστίν η αρετή, στοχαστική γε ούσα του μέσου.[...]³⁰

...έστιν άρα η αρετή έξις προαιρετική εν μεσότητι ούσα τη προς ημάς[...] Μεσότης δε δύο κακιών της μεν καθ' υπερβολήν, της δε καθ' έλλειψιν³¹.

Το ζητούμενο μέσον δεν είναι κάποιο στατικό σημείο σε ίση απόσταση από τα άκρα και σε ουδέτερη σχέση μαζί τους και με μας. Εκείνο που ενδιαφέρει είναι το *προς ημάς μέσον*, όχι κάποιο αδιάφορο κέντρο της συμμετρίας του πράγματος. Υπάρχουν σχέσεις αντίθεσης ανάμεσα στα άκρα, όπως κι ανάμεσα στο μέσο και το κάθε άκρον. Η μεσότης ανακαλύπτεται δύσκολα, όχι άμεσα, μέσα από στοχασμό. Βρίσκεται σε ασύμμετρη σχέση με τα άκρα κι αξιοποιεί αυτή την ασύμμετρη σχέση *προς ημάς*. Πρέπει να επεξεργαστεί μια στρατηγική. Ο Σταγειρίτης επικαλείται στο σημείο αυτό³² την ομηρική *Οδύσσεια* και το πέρασμα του Οδυσσέα ανάμεσα στη Σκύλλα και τη Χάρυβδη, όπου, ακολουθώντας την παραίνεση της Κίρκης, καθοδηγεί τον τιμονιέρη πώς να αποφύγει τα δύο κακά και να περάσει ανάμεσά τους με τις μικρότερες απώλειες.

Τούτου μεν καπνού και κύματος εκτός έεργε νηα³³

Η μεσότης στην περίπτωση αυτή ήταν να πλησιάσει το καράβι περισσότερο τη Σκύλλα, παρόλο που θα χάνονταν έξι άνδρες, κρατώντας τη μεγαλύτερη δυνατή απόσταση από τη Χάρυβδη, το μέγιστο κακό που θα τους εξολόθρευε όλους.

Ο Λούκατς βλέπει τη πλοήγηση μέσα από τη ζώνη αυτή της διεξόδου σαν πέρασμα από ένα πεδίο *διαμεσολαβήσεων* (*Feld von Vermittlungen, champ des médiations*). Βλέπει στον

Αριστοτέλη, όπως σημειώνει και ο N. Tertulian³⁴, έναν «αληθινό διαλεκτικό» και τον αντι-παράθετε μάλιστα στο δογματισμό της καντιανής ηθικής.

Σίγουρα υπάρχουν στοιχεία μιας βαθιάς διαλεκτικής εν τω γεννάσθαι στον Σταγειριώτη αλλά επίσης και ουσιώδεις περιορισμοί. Τα ενάντια κακά, η Σκύλλα και η Χάρυβδη στην περίπτωση μας, είναι αντίθετα που βρίσκονται σε σχέση εξωτερικότητας το ένα στο άλλο. Δεν αποτελούν τους αντίθετους πόλους μιας ενιαίας οντότητας, μιας αρνητικής αυτοσχέσης, όπως θα έλεγε ο Χέγκελ. Γι' αυτό και η μεσότης δεν είναι διαλεκτική διαμεσολάβηση.

Ο Αρνολντ Ζαϊνμπεργκ είχε πει ειρωνικά, στον πρόλόγο του στις *Σάτιρες για χορωδία*, ότι «η μέση οδός είναι η μόνη που δεν οδηγεί στη Ρώμη!»...

Ο ίδιος ο Όμηρος, ο κατεξοχήν διαλεκτικός αυτός ποιητής, ήταν πολύ προσεχτικός. Η μεσότης ως οδός διαφυγής από τη Σκύλλα και τη Χάρυβδη αποδεικνύεται εφήμερη λύση. Αφού ο Οδυσσεύς κι οι εταίροι του διέλθουν ανάμεσα στα δύο κολασμένα κακά και φτάσουν στη φωτεινή Θρινακία, η σφαγή των βοδιών του Ήλιου θα μετατρέψει τελικά το παραδεισιακό νησί σε κόλαση με νεκροζώντανα σφάγια να κραυγάζουν και θα οδηγήσει τους μεν συντρόφους του Οδυσσέα στο χαμό, τον δε πολύτροπον άνδρα πίσω στον τόπο των δύο κακών, από τα οποία υποτίθεται είχε ξεφύγει και μάλιστα, αυτή τη φορά ρίχνοντάς τον στην πλευρά του μέγιστου κακού, στη Χάρυβδη. Εκεί ο Οδυσσεύς θα μείνει κρεμασμένος σαν νικτερίδα από την άγρια συκιά που σκίαζε το τέρας, μετέωρος πάνω από την άβυσσο, πάνω από το μέγιστο κακό

...μακρόν ερινεόν υψός' αερθείς
τω προσφύς εχόμην ως νικτερίς...³⁵

μέχρις ότου ξεβράσει το τέρας το νανάγιο του Περιπλανώμενου κι από τα συντρίμια του αρπαγμένος να τραβήξει μακριά, προς την παραμυθένια Ωγηγία της Καλυψώς. Εκεί που θα κριθεί αν θα λησμονήσει ή θα συνεχίσει το Νόστο. Η διαμεσολάβηση δεν είναι απλώς ένα δύσκολο πέρασμα αλλά επεισόδιο σε μίαν Οδύσεια στο πέλαγος του απρόβλεπτου.

7

Η μεσότης του Αριστοτέλη και του Λούκατς αντιμετωπίζει τα αντίθετα σε εξωτερική σχέση μεταξύ τους, χωρίς να ξεπερνάει το δυϊσμό (dualisme) τους. Η υπερβολή και η έλλειψις δεν συνιστούν ενότητα αντιθέτων που αλληλοδιεισδύουν.

Το αντίθετο συναντούμε στην αρχή κώλας του *Experimentum Mundi* του Μπλοχ που γράφει: Όλα ακόμα είναι υπερβολικά γεμάτα από αυτό το πράγμα που μας λείπει.³⁶ Η έλλειψις βρίσκεται μέσα στην υπερβολή. Είναι η πρωταρχική αρνητική ώση, η έλλειψη (Mangel, manque), το Μη (Nicht, Pas) που δεν είναι Μηδέν (Nichts, Rien) αλλά άνοιγμα στο Μη Εισέτι (Noch Nicht, Pas Encore), σ' αυτό-που δεν υπάρχει-ακόμα, κίνηση, τάση προς το Κάτι (Etwas, Quelque chose), εκμηδένιση του Μηδενός, άρνηση της άρνησης που γεννά τα πάντα (Alles, Tout). Βρισκόμαστε στο πεδίο της μπλοχιανής Οντολογίας του Μη Εισέτι Όντος, όπου κυριαρχεί η διαλεκτική της αρνητικότητας ως λογική της ίδιας της κινούμενης ύλης.

Ο Μπλοχ συμφωνεί με τον τελευταίο Λούκατς της *Οντολογίας του Κοινωνικού Είναι*

ότι οι κατηγορίες δεν είναι λίγο πολύ αναστοχαστικά εκφερόμενα (époncés réflexifs) σε σχέση με το είναι και το γίνεσθαι αλλά «κινούμενες μορφές της ίδιας της ύλης, "Dasein-sformen" [formes de l' être-là]προσδιορισμοί της ύπαρξης»³⁷.

Και για τους δύο οι κατηγορίες είναι ιστορικές. Ο Μπλοχ τις θεωρεί μεταβατικές μορφές μιας ανοικτής διαδικασίας, «πραγματικές μορφές ενός κόσμου του οποίου το τοπίο είναι ακόμα ανολοκλήρωτο», *figurae in processu* σε ένα *processus in figuris*³⁸.

Παίζοντας με τη λέξη στα γερμανικά, ο Μπλοχ θεωρεί τις κατηγορίες ως διαδικασιακές μορφές, *Auszugsgestalten*, σαν μορφές της *Auszug*, της *Εξόδου*, είναι *Μορφές της Περιπλάνησης*: «...οι κατηγοριακές μορφές ύπαρξης είναι όλες ακόμα ανολοκλήρωτες και ως τέτοιες βρίσκονται σε έξοδο από τον εαυτό τους, είναι μεταμορφώσιμες. Η υπόθεσή τους, το πράγμα που είναι δικό τους και που εμπλέκεται στην πορεία του κόσμου είναι ακόμα σε εκκρεμότητα»³⁹.

Αυτό που βρίσκεται σε εκκρεμότητα είναι η ίδια η γη της επαγγελίας, η Ιθάκη, ο έσχατος Τόπος προς τον οποίο κατευθύνεται ο Νόστος, η περιπλάνηση. Από τη σκοπιά του Έσχατου, *sub specie futuri*, η κάθε κατηγοριακή Μορφή της ύπαρξης, ακριβώς επειδή είναι Μορφή μιας ανολοκλήρωτης ακόμα Περιπλάνησης, εμφανίζεται με την ιδιότητα του *Fragmentum* (*Fragmenthaft*). Σαν *fragmentale*, όχι *fragmentaire*. Δεν είναι κάτι που έχει εκ των προτέρων θρυμματιστεί και ερειπωθεί αλλά που *εκ των υστέρων* (*nachträglich*) εμφανίζεται με την ιδιότητα του Θραύσματος αυτού-που δεν υπάρχει-ακόμα. Γι' αυτό και είναι προ-έκφανση, *Vorschein*, *pré-apparaître*, *anticipation*, του Έσχατου. Οι διαδικασιακές κατηγοριακές μορφές ως Μορφές της Περιπλάνησης, της Εξόδου, παραπέμπουν στις Μορφές του Μεσσιανικού⁴⁰, της διακοπής της συνέχειας της Ιστορίας, ή μάλλον της Προϊστορίας του ανθρώπου. Το *processus cum figuris*, η ιστορική υλική διαδικασία των κινούμενων ανολοκλήρωτων μορφών, αναδεικνύει εκ των υστέρων, στο τέλος, τις Μορφές αυτές σαν θραύσματα του Μέλλοντος, θυμίζοντας το αριστούργημα του Άλμπρεχτ Ντύρερ *Apocalypsis cum figuris*.

8

Το πραγματικό Θραύσμα είναι Προ-έκφανση του Έσχατου. Γι' αυτό και το αληθινό έργο τέχνης ακόμα ή και προπαντός όταν έχει την ιδιότητα του *Fragmentum* λειτουργεί ως προμήνυμα των επερχόμενων, γίνεται καλλιτεχνική έκφραση της μετάβασης σε μια εποχή μετάβασης και προπαντός εμπλοκής, κρίσης της μετάβασης, όπως είναι η δική μας.

Ο Λούκατς ακολουθεί τον Χέγκελ όταν ορίζει την Τέχνη σαν «την αισθητηριακή έκφανση (*Schein*, *Apparence*) της Ιδέας». Τη βλέπει κι αυτός σαν το φαινόμενο (*Schein*) της Ουσίας, της ιστορικής Ουσίας του κόσμου. Ο Μπλοχ, αντίθετα, επιμένει ότι είναι *Vor-schein*, διαμεσολάβηση ανάμεσα στην Έκφανση (*Schein*) και την Εμφάνιση (*Erscheinung*, *Phénomene*), το Φαινόμενο της Ουσίας. Υπεισέρχεται, «γλιστράει» ανάμεσα σε ό,τι ουσιώδες φανερώνεται ήδη και στο επερχόμενο φαινόμενο, αρνείται το πρώτο στο δεύτερο. Η ουσία του κόσμου δεν περιλαμβάνει μόνο τις διαμεσολαβήσεις του παρόντος και του παρελθόντος αλλά και το *εν δυνάμει* ον, τις τάσεις προς Αυτό-που δεν υπάρχει-ακόμα, το Μελλοντικό.

Εάν ο Λούκατς επικεντρώνει την προσοχή του στην αριστοτελική μεσότητα, ο Μπλοχ προ-

σπλώνεται στο αριστοτελικό *δυνάμει*, σε ό,τι ονόμαζε ο Αβικέννας, ο πατριάρχης της αραβο-εβραϊκής σχολής των λεγόμενων «αριστοτελικών της Αριστεράς», «*αλήθεια και πυρ της ιλής*»!

Αυτή τη φωτιά απλώνουν σαν πυρκαϊά οι διαμεσολαβήσεις. Εκ των υστέρων φαίνεται ό,τι πυρπολούν να μένει ένα ερείπιο, ένα *fragmentum* ή και μια αλλόκοτη Μορφή της Αποκάλυψης του Ιωάννη, σαν αυτές που είδε ο Ντύρερ ή ο Ιερώνυμος Μπος ή ο Ανδρέας Παβίας ή οι εξπρεσιονιστές, ο Τζαϊμς Ένσορ αίφνης ή ο Edvard Munch.

Η διαμεσολάβηση δεν δρα πάντα βαθμιαία. Καταλήγει σε άλματα, καταστροφές, ρήξεις, ή την εγκαινιάζουν τέτοιες ασυνέχειες. Δεν είναι η ανακουφιστική εξομάλυνση μιας αντίφασης. «*Η διαλεκτική υπερνικάει την αντίφαση*», έγραφε στα δικά του *Φιλοσοφικά Τετράδια* ο Τρότσκι, «*βαθμιαία και αποσπασματικά*», на *Частям*, κατά λέξη με *fragmenta*.⁴¹

Ο Ζιλ Ντελέζ, μελετώντας τη διαφορά ανάμεσα σε «κλασικό» και μοντέρνο κινηματογράφο, είχε εισαγάγει τον εκφραστικό και στη περίπτωση μας όρο *morcelage re-enchaîné* (δανεισμένο από τον Raymond Ruyer, που τον είχε χρησιμοποιήσει αναφερόμενος στις αλύσους Μάρκωφ)⁴². Το *morcelage re-enchaîné*, που θα μπορούσαμε, ίσως, να το αποδώσουμε σαν «*ανασυνδεόμενη κατάτμηση*» είναι εκείνη η διαδικασία μέσα από την οποία οι ρήξεις καθορίζουν και διαμεσολαβούν τις αλληλοσυνδέσεις. Ενώ π.χ. στον κλασικό κινηματογράφο είναι οι αλληλοσυνδεόμενες εικόνες που υποτάσσουν και υπερβαίνουν τις τομές (*coupures*), στο μοντέρνο κινηματογράφο είναι οι τομές που καθορίζουν τις αλληλοσυνδέσεις. Ο Ντελέζ δίνει τα παραδείγματα των ταινιών του Μπρεσσόν, του Ρενέ, του αμερικανικού Άντεργκραουντ ή, σε ορισμένες περιπτώσεις, του επαναστατικού κινηματογράφου του Τρίτου Κόσμου. Θα μπορούσαμε κι εμείς να προσθέσουμε σαν μορφές αυτής της ανασυνδεόμενης κατάτμησης –ή της διαμεσολαβημένης ρήξης της συνέχειας– τις πρωτοποριακές ταινίες του Κώστα Σφήρα και, πέρα από τον κινηματογράφο, τα θραύσματα-προεκφάνσεις του Μέλλοντος της σολωμικής ποίησης, τη *Νεολιθική Νυχτωδία στην Κροστάνδη* και τα τελευταία ποιήματα του Νίκου Καρούζου, τα γλυπτά του έσχατου Χαλεπά, τη σειρά των χαρακτηριστικών *Της φυλακής* της Ζιζής Μακρή, τις *Εικόνες σε κρίση* του Γιώργου Χατζημιχάλη, το *Love Supreme* του John Coltrane, τη μουσική του Morton Feldman *Words and Music* πάνω στο κείμενο του Σάμιουελ Μπέκετ ή τη μουσική σύνθεση του Pascal Dusapin πάνω στο κείμενο *Granum Sinapis* του Meister Eckhart.

Ξυλλάπιες όλα και ουχ όλα, όπως έλεγε κι ο Ηράκλειτος⁴³, διαμεσολαβήσεις όλα κι ανολοκλήρωτα, *ξυμφερόμενον διαφερόμενον*, ανασυνδεόμενη κατάτμηση, *ξινάδον διάδον*, ενότητα των διαχωρισμένων στιγμών, διαχωρισμός του ενιαίου. Η αλήθεια στη χαραυγή της στην Έφεσο φαίνεται σαν προέκφανση των λόγων του Μπλοχ, του Ντελέζ, του Μαξ.

9

Είναι φανερό πια ότι η παλιά διαμάχη για τον εξπρεσιονισμό δεν περιοριζόταν σε μια αντιπαράθεση πάνω σε ένα συγκεκριμένο καλλιτεχνικό ρεύμα ή έστω και πάνω στο Μοντερνισμό. Περιέκλεινε, εν σπέρματι, πέρα από την αντιπαράθεση ανάμεσα σε δύο αντίθετες Αισθητικές, την αντιπαράθεση ανάμεσα σε δύο Οντολογίες και τελικά ανάμεσα σε δύο διαφορετικά θεωρητικά προτάγματα για τη μετάβαση στην καθολική ανθρώπινη χειραφέτηση, τον κομμουνισμό.

Ο Λούκατς αναζητούσε να ξεπεράσει το χάσμα ανάμεσα στο ιστορικό Είναι και το Δέον, το Sein (Être) και το Sollen (Devoir Être), το δυϊσμό που τον βασάνιζε από τη νεανική προμαρξιστική του περίοδο ήδη. Μέσα από την επεξεργασία της Αισθητικής επιχειρούσε να θέσει τις βάσεις μιας Οντολογίας ικανής να στηρίξει το οικοδόμημα μιας Ηθικής, που, κατά τη γνώμη του, ήταν το μεγάλο κενό στο όλο σοσιαλιστικό εγχείρημα στον 20ό αιώνα και το μάθημα από την τραγωδία του σταλινισμού.

Το 1947, μιλώντας για τα *Καθήκοντα της Μαρξιστικής Φιλοσοφίας στη Λαϊκή Δημοκρατία*, έβλεπε ότι η «*Ηθική είναι ο κρίσιμος ενδιάμεσος κρίκος σ' αυτή την όλη διαδικασία*» της εγκαθίδρυσης μιας ενότητας ανάμεσα στην αυτοδημιουργία της ανθρωπότητας κι εκείνης του ατόμου. Στα όψιμα έργα του, στην *Αισθητική* λ.χ, βλέπει πάλι την Ηθική να είναι η Μερικότητα που διαμεσολαφεί ανάμεσα στην ατομικότητα και την Καθολικότητα του Κοινωνικού Νόμου.

Τα όρια της λουκατσιανής αντίληψης της διαμεσολάβησης γίνονται φανερά εδώ. Ο Μέσσαρος, στην κριτική που προαναφέραμε⁴⁴, εύστοχα επισημαίνει ότι τελικά έτοι η διαμεσολάβηση ανάμεσα στο Είναι και στο Δέον είναι το ίδιο το Δέον – κάτι που ο ίδιος ο Λούκατς είχε κριτικάρει σαν «ηθικό ουτοπισμό» στον Φόνερχμπαχ.

Εξάλλου ερωτήματα θέτει ο χαρακτήρας της Καθολικότητας και της διάρκειας που προσδίδεται στον Κοινωνικό Νόμο (ακόμα και στην αταξική κοινωνία;). Όπως πάλι ο Μέσσαρος παρατηρεί⁴⁵, ακόμα και μετά τη σοσιαλιστική χειραφέτηση και τη μετάβαση από αυτό που ο Λούκατς ονομάζει «*Ιδιότητα του Ανθρώπινου Γένους καθ'εαυτήν*» (Gattungsmäßigkeit an sich, genre humain en soi) στην «*Ιδιότητα του ανθρώπινου Γένους δι' εαυτήν*» (Gattungsmäßigkeit für sich, genre humain pour soi) η «οικονομία του χρόνου» δεν αλλάζει ποιοτικό χαρακτήρα, επιτρέποντας την παράταση της αξιακής σχέσης στην κοινωνική αναπαραγωγή.

Στον Μπλοχ μεταμορφώνεται ο όλος κοινωνικός μεταβολισμός του ανθρώπου με τη Φύση, το σύνολο των σχέσεων ανάμεσα στους ανθρώπους και ανάμεσα σε Φύση και άνθρωπο. Στο *Totum Novum των εσχάτων υπάρχει αυτοδιαμεσολάβηση του παραγωγού της Ιστορίας*⁴⁶ και *πραγμάτωση του υποκείμενου της πραγμάτωσης*⁴⁷, μια αλληλομεταμόρφωση των αντιθέτων που κατά τον Μπλοχ συμπίπτει με ό,τι ο Μαξ οραματίστηκε σαν «*εξανθρωπισμό της Φύσης και φυσικοποίηση του ανθρώπου*»⁴⁸.

10

Ο Λούκατς και ο Μπλοχ ξεκίνησαν με κοινές αφετηρίες και μέσα από όλες τις περιπέτειες του αιώνα αναζητήσανε την πραγμάτωση του μαρξιστικού οράματος για χειραφέτηση. Οι φιλοσοφικές τους διαφορές έχουν να κάνουν σε μεγάλο βαθμό με το ζωτικό για το Μαρξισμό πρόβλημα που οι ίδιοι μεν αναγνώρισαν αλλά που αφήνει παγερά αδιάφορους τους περισσότερους αυτοαποκαλούμενους μαρξιστές: πώς αναποδογυρίζεται υλιστικά ο Χέγκελ και η διαλεκτική του σήμερα; Πώς αυτή η υλιστική αναστροφή οδηγεί την επόμενη φάση της σοσιαλιστικής επανάστασης; Σε τούτα τα ερωτήματα ανάγονται όλες οι διαμάχες κι οι συζητήσεις για τις ολότητες, τις διαμεσολαβήσεις και τις οντολογίες. Αναζητώντας

απαντήσεις, η ίδια η Τέχνη σήμερα, το Μοντέρνο μέσα στην Τέχνη και την Ιστορία, έγιναν το διακυβευόμενο και σινάμα το πεδίο μάχης.

Ο Λούικατς έμεινε βουβός μπροστά στον Τραγκλ και καχύποπτος μπροστά στον Σεμπάστιαν, στο όνειρο του εξπρεσιονισμού. Ο Μπλοχ το είδε σαν Traum nach Vorwärts, Όνειρο προς τα Εμπρός.

... We are such stuff
As dreams are made on...
...Είμαστε πλασμένοι
από την ύλη των ονείρων...⁴⁹

Ίσως η υλιστική αναστροφή να αρχίζει αναστρέφοντας τα λόγια του σαιξπηρικού Πρόσπερου: το όνειρο είναι πλασμένο από την ύλη των ανθρώπινων!

...and our little life
is rounded with a sleep
...και τη μικρή ζωή μας
ο ύπνος την κυκλώνει⁵⁰

Μα το δικό μας όνειρο είναι προς τα εμπρός, σπάζει την περικύκλωση, την ανακύκλωση, την αιώνια επιστροφή του Ίδιου. Είναι το όνειρο της Αργύπνιας μέσα στην ιστορία, η Αφύπνιση των εν σκιά θανάτου, ένα Finnegans Wake, όπως το έπλασε ο Ιρλανδός Όμηρος, Τζαίημς Τζόυς, παντοτινά ανοιχτό σε κάθε μελλοντική πραγμάτωση. Είναι το όνειρο του Φίννεγκαν που έπεσε από τα ψηλά, του καταπιεσμένου ανθρώπου που δεν έπαψε να περιπλανάται στα χαμηλά κοιτάζοντας πάντα τα ύψη.

Στην οδό της περιπλάνησης ο Μπλοχ μας δείχνει πάλι τη διαλεκτική μέθοδο, την κριτική πρακτική δραστηριότητα που επαναστατικοποιεί τα πάντα. Η περιπλάνησή μας μαζί του μας δείχνει τις Μορφές της και ακούμε τη μουσική τους: το Μαξισμό σαν Πάρσιφαλ, τη σοσιαλιστική επανάσταση σαν Missa Solemnis και τη συγκεκριμένη Ουτοπία του κομμουνιστικού βασιλείου της Ελευθερίας όχι σαν χιμαιρικό τραγούδι των Σειρήνων αλλά σαν Lied von der Erde, σαν το αθάνατο Τραγούδι της Γης. Τούτης της Γης, αλλά μεταμορφωμένης.

Σημειώσεις

1. Γκέοργκ Τραγκλ, *Ο Sebastian στο όνειρο*, μετάφραση Έλενα Νούσια, Ύψιλον 1999, σ. 105.
2. Βλ. Κ. Marx, *Κριτική της Εγγελιανής Φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου*, Παπαζήσης 1978, σ. 17.
3. Κ. Marx, *Œuvres Choisies idées nrf* 1963, σσ. 36-37.
4. Βλ. Uwe Opolka, «Héritage et Réalisme – Ernst Bloch dans le Débat sur l' Expressionnisme (1937-1938)» στο *Utopie Marxisme selon Ernst Bloch*, Payot 1976, σσ. 80-92.
5. Ernst Bloch, *Héritage de ce temps*, Payot 1978, σ. 252.
6. Κ. Marx, *Κριτική...* ό.π.π., σ. 31.
7. Georg Lukács, *Histoire et Conscience de Classe*. Minuit 1960, σ. 238.
8. E. Bloch, Thomas Münzer, *Théologien de la Révolution*, Julliard 1964, σ. 80.
9. Βλ. Georg Lukács, *A Defense of History and Class Consciousness*, Verso 2000.
10. Βλ. E. Bloch, *Héritage...* ό.π.π., σ. 245.

11. Ο.π.π.
12. Ο.π.π., σ. 252.
13. Ο.π.π., σ. 250.
14. *Entretiens avec Georg Lukács*, Maspero 1969, σ. 25.
15. Ο.π.π., σ. 29.
16. Ο.π.π., σ. 29.
17. Στο ίδιο.
18. Βλ. István Mészáros, *Lukács' Concept of Dialectic*, Merlin Press 1972, Κεφ. 6, «Totality and Mediation», σ. 61 κ.ε., και του ίδιου *Beyond Capital*, Merlin Press 1995, σ. 61 κ.ε. και Κεφ. 10, σ. 385 κ.ε.
19. *Entretiens...* ό.π.π., σ. 58.
20. *V.I. Lenin, Philosophical Notebooks, Collected Works* τόμ. 38 Progress 1981, σσ. 222 και 258.
21. ό.π.π., σ. 358.
22. E. Bloch, *Héritage...*, σ. 256.
23. K. Marx, *Theories of Surplus Value*, Progress 1975, τόμ. 2, σ. 513.
24. E. Bloch, *Philosophische Aufsätze*, Frankfurt, Suhrkamp 1970, τόμ. 10 των *Απάντων*, σ. 618.
25. Ο.π.π., σ. 615.
26. Ο.π.π., σ. 618.
27. *Héritage...*, ό.π.π., σ. 256.
28. E. Bloch, «Marxism and Poetry», στη συλλογή κειμένων του Μπλοχ *The Utopian Function of Art and Literature*, MIT Press 1988, σ. 161.
29. G. Lukács, *The Ontology of Social Being 1. Hegel*, Merlin Press, σ. 89.
30. Αριστοτέλη, *Ηθικά Νικομάχεια Β'* 1106 b.
31. Ο.π.π., 1107 a.
32. Ο.π.π., 1109 a.
33. Ομήρου, *Οδύσσεια* μ 217.
34. Βλ. N.Tertulian, *Le Grand Projet de l'Ethique*, Actuel Marx No 10, 1991, σ. 91.
35. *Οδύσσεια*, μ 432-433.
36. E. Bloch, *Experimentum Mundi*, Payot 1981, σ. 9.
37. Βλ. την παράθεση, ό.π.π., σ. 63.
38. Ο.π.π., σ. 164.
39. Ο.π.π., σ. 60.
40. Βλ. *Principe Espérance I*, nrf Gallimard 1976, σ. 264.
41. Βλ. Σάββα Μιχαήλ, *Μορφές του Μεσοιανικού*. Άγρα 1999 και το *Μορφές της Περιπλάνησης*, Άγρα υπό έκδοσι.
42. *Trotsky's Notebooks 1933-1935*, Columbia University Press 1986 σ. 145, η μετάφραση από το ρωσικό πρωτότυπο.
43. Gilles Deleuze, *L'Image Temps*, Minuit 1985, σ. 277 κ.ε.
44. Ηράκλειτος, Απόσπασμα 10 (25).
45. I. Mészáros, *Lukács' Concept of Dialectic*, ό.π.π., σ. 77 κ.ε.
46. *Principe Espérance*, ό.π.π., σ. 360.
47. *Experimentum Mundi*, ό.π.π., σ. 244.
48. K. Marx, *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*, Progress 1977, σ. 98.
49. W. Shakespeare *The Tempest*, Πρώξη 4, Σκηνή 1.
50. Στο ίδιο.